

УДК: 159.937.51:81`221.7:347.165
DOI: 10.35254/bsu/2023.66.03

*Бексултанова Г., Мамбетакунова Б.
Кыргызстан эл аралык университети*

*Бирназарова А.
Кыргыз улуттук илимдер академиясынын
Ч. Айтматов атындагы «Тил жана адабият» институту*

АЗИЗ АДАМДАРДЫН АҢ-СЕЗИМИНДЕГИ ЖАНА ТИЛИНДЕГИ ТҮСТӨРҮН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ ЖӨНҮНДӨ

Аннотация: Бул тема биздин илимий изилдөө жүргүзүп турган маалда кызыгуубузду жаратты. Биз атайын изилдөө жүргүзүп, бул макалада аны баса белгилеп берүүнү чечтик. Азиз адамдардын дүйнөсүнүн сүрөтү көрүүсү жакшы адамдардын дүйнөсүнүн сүрөтүнөн бир аз айырмаланат, анткени адамдардын дүйнө образы идеялардын негизинде калыптангандыктан, мурда эч кандай түшүнүгү жок азиздер үчүн дүйнөнүн элеси сезимдердин жана кабылдоолордун негизинде түзүлөт. Азиз адамдар сезимталдуу болот, ошондуктан алар тактилдик-кинестетикалык жактан абдан баарлашууга жөндөмү күчтүү болот. Азиз адамдардын көрүүсү жакшы адамдарга салыштырмалуу сезгичтиги жогору экенин да бекеринен айтылган жок деп ойлойбуз. Түстү эмоциялар менен сыпаттаса болот, көбүнчө эмоциялар, сезимдер, жыттар адамдардын фантазиясында эң чоң из калтырат.

Түйүндүү сөздөр: азиз адамдар, дүйнөнүн элеси, көрүүсү жакшы адамдар, өң-түс, түссүз дүйнө, сезим, элес, репрезентация, табигый, сенсордук маалымат.

*Бексултанова Г., Мамбетакунова Б.
МУК*

*Бирназарова А.
Кыргызская Национальная Академия Наук
Институт «Языка и литературы» имени Ч. Айтматова*

О ПРЕДСТАВЛЕНИИ ЦВЕТОВ В СОЗНАНИИ И ЯЗЫКЕ СЛЕПЫХ

Аннотация: Эта тема привлекла наш интерес в ходе проводимого нами исследования о концепте «цвет». В данной статье мы решили осветить проблему цветовосприятия у слепых людей, которые были рождены таковыми. Как известно, видение мира слепых людей отличается от картины мира людей, которые видят, потому что картина мира у людей формируется на основе представлений, а образ мира слепых с рождения людей, формируется на основе чувств и восприятий, так как они не имели до этого представления о цвете. Слепые люди бывают очень чувствительными, поэтому имеют хорошую способность коммуницировать тактильно-кинестетически. Мы думаем, что неудивительно, что слепые люди более чувствительны, чем зрячие. Цвет можно описать эмоциями, часто эмоции, чувства, запахи оставляют самое большое впечатление на воображении людей.

Ключевые слова: слепые люди, образ мира, зрячие, цвет, бесцветный мир, смысл, образ, представление, естественная, чувственная информация.

Beksultanova G., Mambetkunova B.
International University of Kyrgyzstan

Birnazarova A.
Kyrgyz National Academy of Sciences
"Language and Literature" Institute

ON THE REPRESENTATION OF COLORS IN THE MIND AND LANGUAGE OF THE BLIND

Abstract: This topic caught our interest during our research on the concept of “color.” In this article, we decided to highlight the problem of color perception in blind people who were born blind. As you know, the vision of the world of blind people differs from the picture of the world of people who see, because people’s picture of the world is formed on the basis of ideas, and the image of the world of people blind from birth is formed on the basis of feelings and perceptions, since they had no idea about it before. color. Blind people are sensitive, so they are very communicative and tactile-kinesthetically strong. We think it is no wonder that blind people are more sensitive than sighted people. Color can be described by emotions, often emotions, feelings, smells leave the biggest impression on people's imagination.

Keywords: blind people, image of the world, sighted people, color, colorless world, meaning, image, representation, natural, sensory information.

Түс - бул курчап турган дүйнөнүн өзгөчө бир көрүнүшү. Бирок, азиздер үчүн бул абстракттуу түшүнүк, жана бул кубулуш илимий изилдөөлөр аркылуу далилденген. Тубаса азиз, өң-түстү көрбөгөн, жана ал жөнүндө такыр түшүнүгү жок адамга, тигил же бул өңдү элестете албаган адамга түстү кантип сүрөттөсө болот? Бул көйгөйдү чечүү үчүн биз буга чейин ар кандай илимпоздор тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөргө кайрылып, төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик. Дегеле дүйнөнүн элеси бардык адамдар үчүн кандай түшүнүлөт деген суроо кызыктырды? Анткени, бул элес бизге дүйнөнүн сүрөтүн берет, мында “түс” түшүнүгү негизги компоненттердин бири болуп саналат. Түссүз дүйнө бизге толук эместей көрүнөт, деңизди элестеткенибизде аны көк түс менен тартабыз, жылдуулук жөнүндө сөз кылганда күндү элестетибиз, ошонун менен мээбизде сары-кызыл түс пай-

да болот, жаан жааганда асан-үсөндү элестетибиз, анын жети түсү бар. Демек, биздин бардык идеяларыбыз, кыялдарыбыз, фантазияларыбыздын өзүнүн түсү, табити болот. Булар биздин күнүмдүк жашообуздун абдан маанилүү компоненттери, биз кээде көрүп туруп, байкабай калабыз, көңүл бурбайбыз. Илимий ишти жазып жатканда, албетте, бизди азиз төрөлгөн адамдар дүйнөнү кандай түстө көрөт деген суроо кызыктырды. Алар түстү көрөбү? Алар дүйнөнү кандайдыр бир түс менен элестетсе, аны кандай сезет? Ушундай жана башка суроолор бизди абдан кызыктырды.

Дүйнөнүн образы деп «субъективдүү эмоционалдык-когнитивдик калыптануу, ал реалдуулуктун индивидуалдык көз карашынын (кеңири мааниде) алып жүрүүчүсү, демек аны менен өз ара аракеттенүүсү» [1, 52-бет] катары түшүнүлөт. Дүйнөнүн образы субъект тарабынан «айлана-чөйрөдөн

алынган сенсордук маалыматка жана аны кийинки когнитивдик иштетүү негизинде» түзүлөт. [1, 52]. Ошондуктан көрүү, угуу, сүйлөө, таяныч-кыймыл аппаратынын оор бузулушу, ошондой эле интеллектуалдык өнүгүүнүн бузулушу дүйнөнүн адекваттуу имиджин калыптандырууга кошумча тоскоолдуктарды түзөт. Белгилей кетсек, «англис тилинде сүрөт катары сүрөттөлүш жана модель катары образ (image – representation) деген түшүнүктөрдүн ортосунда терминологиялык айырма бар» [1, С. 52]. Акырындык менен репрезентация түшүнүгү орус илимий тилине кирди. «Репрезентация деген сөздүн күнүмдүк мааниси – ал аң-сезимдин актысында реалдуу, тышкы, бирок ойдо, тилде жана сүрөттөлүштө өзүнүн реалдуулугунан жана материалдуулугунан айырмаланган белгилүү бир объектини «көрсөтүү» болуп саналат. «Репрезентация бул мааниде «алмаштыруу» деп дагы түшүнсө болот» [2, С. 84]. «Репрезентация» деген сөз «көрсөтүү», «сүрөт», «бир нерсени экинчи же башка нерседе көрсөтүү» дегенди билдирет, башкача айтканда, адамдын жашоо процессинде калыптанган ички структуралар жөнүндө сөз болуп жатат, анда анын дүйнө, коом жана өзү жөнүндөгү учурдагы картинасы чагылдырылган. Л.М. Веккердин айтымында, «маалыматты иштетүү үчүн ойдун ишин үч «тил» камсыз кылат: символдук жана тактилдик-кинестетикалык». [3, С. 108]. Дүлөйлөр үчүн (өзгөчө атайын даярдыгы жок болгон учурда) каймана-мейкиндик жана тактилдик-кинестетикалык «тилдер», азиз адамдар үчүн – ымдоо-вербалдык жана тактилдик-кинестетикалык, ал эми дүлөй- азиз адамдарга жетектөөчү тил тактилдик-кинестетикалык болот. Азиз адамдар түстөрдү көрүшпөйт, бирок көргөн адамдардай эле түшүнүшөт. Proceedings of the National Academy of Sciences журналында жарыяланган жаңы илимий изилдөөдө Джонс Хопкинс университетинин окумуштуулары, азиз адамдар, көрүүсү жакшы адамдардай эле эки окшош объекттин түсү бирдей болушу мүмкүн экенин түшүнөөрүн аныкташкан. Изилдөөнүн

жыйынтыгы көрсөткөндөй, адамдар менен сүйлөшүү түстү терең түшүнүүгө жардам берет. Эки этаптан турган экспериментте азиз жана көрүүсү жакшы бойго жеткен адамдар биринчи кезекте предметтердин жалпы түсү, эмне үчүн мындай түстө болгондугу жана алардын кокустан тандалган эки объекттинин бирдей түстө болушу мүмкүндүгү аныкталган. Объекттер табигый нерселердин (жемиштер, өсүмдүктөр, асыл таштар) жана адам жасаган буюмдардын (калем, долларлык купюра, токтотуу белгиси) ай-калышы болгон. Азиз катышуучулар банандын сары болгондугу, банандын эмне үчүн сары экени жөнүндө ой жүгүртүүсү жана 2 банандын бирдей түстө болушу канчалык ыктымалдыгы жөнүндө пикири (түстүн консистенциясы) сыяктуу ээн-эркин түстөгү фактылар боюнча көрүүсү жакшы адамдар менен дайыма эле макул боло беришпесе да, көрүүсү жакшы адамдарга окшош болгон. Натыйжа объекттердин ар кандай түрлөрүндө, анын ичинде белгилүү бир себептерден улам түстүү болгондордо, мисалы, токтоо белгилери, тыйындар жана ал тургай үйлөнүү үлпөт көйнөктөрүндө да сакталат. Азиз жана көрүүсү жакшы адамдар да объектилердин эмне үчүн белгилүү түскө ээ экенин түшүндүрүүдө окшош терең түшүнүк көрсөтүшкөн. Алар жаңы объектилер боюнча бирдей баа берип, алардын түстүү билими жаңы мисалдарга жалпыланганын жана эс тутумга көз каранды эмес экенин көрсөтүшкөн. Окумуштуулар азиз адамдар пил жана арстан сыяктуу жаныбарларды көрүшпөгөнү менен, алар эмне үчүн жаныбарлардын сырткы көрүнүшүн (мисалы, кургактыкта жашаган сүт эмүүчүлөрдүн буттары бар) түшүнүүгө негизделген алардын сырткы көрүнүшү жөнүндө билимдүү божомолдорду жасашат.

Сөз түрүндө болгон тарыхый калыптанып калган түшүнүктөрдү сиңирип, ошол эле учурда жеке тажрыйбада тиешелүү сезимдик, конкреттүү билимдерди албай, азиз адамдар турмуштан ажыраган, формалдуу билимге ээ болушат. Бул билим (түшүнүктөр)

толук эмес, анткени аларда чындыктын объективдүү өз ара байланышкан аспектиери – индивидуалдык (идеяларда чагылдырылган) жана жалпы (түшүнүктөрдө чагылдырылган) ажырап кеткен. Формалдуулук, билимдин вербалдуулугу көптөгөн авторлор тарабынан белгиленген жана көрүүсү начар адамдарды изилдөөдө ачык-айкын көрүнүп турат.

Ф.Н. Шемякин азиз адамдар түстөрдүн аталыштары менен эркин аракеттенирин жана ошол эле учурда аларды классификациялоо кыйынга турганын аныктаган, анткени мында предметтер жөнүндө сезүү билими жок, түшүнүктөр формалдуу түрдө колдонулат. Азиз адамдар кепте түстүү аттарды колдонууда формалдуу түрдө типтүү ассоциацияларды колдонушат (көк – нымдуу жерде өсүүчү майда көк гүлдүү өсүмдүк (бото көз), кызыл – кан, жашыл – чөп ж.б.), б.а. түс ар дайым белгилүү бир объект менен байланышкан, бул элестин жоктугун дагы, билимдин жалпыланышынын жоктугун да көрсөтөт.[4] Эксперименттерде Н. Костючек, түшүнүктөрдү элеске таянбастан өздөштүргөн азиз балдар, аларды туура эмес чечмелеп, мисалы, айры куйрукту сууда сүзүүчү канаттуулар деп аныкташат («Салтан падышанын жомогун» окугандан кийин, аккуунун жанында контекстте айры куйрук эскерилет. Азиз адамдардын концепцияларындагы сезүү жана логикалык айырмачылыктар аларда туура эмес же формалдуу өкүмдөрдүн жана тыянактардын көп байкалышы мүмкүн экендигине алып келет.

Азиз адамдар үчүн түс дагы эле абстракттуу бойдон калгандыктан, ал башка абстракт-

туу түшүнүктөр катары эң жакшы берилген. Мисалы, "сүйүү" же "жакшылык" сыяктуу. Биз белгиленген сөздөрдүн физикалык көрүнүшүн көрө албайбыз, бирок мындай түшүнүктөр менен абдан жакшы иштейбиз. Азиз адамдар менен түс жөнүндө баарлашуу ушул эле принцип менен түзүлүшү мүмкүн. Азиз адамдардын көрүүсү жакшы адамдарга салыштырмалуу сезгичтиги жогору экенин да бекеринен айтылган жок деп ойлойбуз. Түстү эмоциялар менен сыпаттаса болот, көбүнчө эмоциялар, сезимдер, жыттар адамдардын фантазиясында эң чоң из калтырат.

Кайсы түстөр адамдарда кандай сезимдерди жана эмоцияларды жаратаары да маданий жактан аныкталат. Мисалы, кызыл - толкундануунун же ачуунун, агрессиянын, ачуулануунун, кээде коркуунун түсү. Кандай болбосун, биз бул өң- түс ар дайым мүнөздүү болгон күчтүү, жаркыраган нерсе жөнүндө сөз болуп жатаарын билдирет деп түшүнөбүз. Жашыл өң- түс жашоо жана тынчтандыруучу нерсе менен байланышаарын белгилесек болот. Ал көп учурда тынчтык менен байланыштарды жаратат.

Сары түскө келсек, ал салттуу түрдө шайырлык, оптимизм жана жылуу нерсе менен байланышкан. Бирок, ал көбүнчө көңүл калуу же коркунучтуу нерсени билдирет. Ар бир түс сезимдер менен байланыштырылышы мүмкүн. Бирок түшүндүрүп жатканда, түшүнүктүү болушу үчүн, аларга тигил же бул бирикмелер эмне менен байланышы бар экенин, эмнеге таянарын көрсөтүү зарыл. Ошентип, алар белгилүү бир түс жөнүндө жакшыраак түшүнүккө ээ болушат.

Адабияттар

1. Баксанский О. Е. Современный когнитивный подход к категории «образ мира» / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер // Вопросы философии, 2002. - № 8. - С. 52–69.
2. Зандкюлер Х. Й. Репрезентация, или как реальность может быть понята философски / Х. Й. Зандкюлер // Вопросы философии, 2002. - № 9. - С. 81–89.
3. Панюков А. И. Образ пространственно-предметной среды как компонент образа мира / А. И. Панюков, Ю. Г. Панюкова // Теория и история, 2003. - № 3. - С. 106–114.
4. Шемякин Ф.Н. К вопросу об историческом развитии названий цвета (названия цвета в ненецком (юрако-самоедском) языке // Вопросы психологии. - 1959. - № 4.